

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՐՔԱՅԻՆ ՀԱՏՎԱԾԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ ՀՀ-ՈՒՄ

Ներկայումս Հայաստանի տնտեսության համար կարևորագույն խնդիր է դարձել գործարար միջավայրի բարելավումն ու շուկայական մրցակցության խթանումը: Այս համատեքստում կարևոր հիմնախնդիր է հանդիսանում տնտեսության մեջ գործարքային ծախսերի ճշգրիտ գնահատումը և անարդյունավետ ծախսերի նվազեցումը: Հոդվածում գնահատվել են Հայաստանի տնտեսության մակրոմակարդակում գործարքային ծախսերը և դրանց դինամիկան, ինչպես նաև վերլուծվել են տնտեսության ու դրա բազային և գործարքային հատվածների արդյունավետությունը:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ. գործարքային և բազային հատված, տնտեսության համախառն թողարկում, գնահատում, ավելացված արժեք, արդյունավետություն:

Գործարքային հատվածի տակ հասկացվում է ինստիտուտների համախումբը, որոնք նպաստում են ակտիվների նկատմամբ սեփականության իրավունքների փոխանցմանը, վերջիններիս ամրագրմանը և կողմերի ստանձնած պարտավորությունների իրականացման նկատմամբ հետագա հսկողության գծով գործընթացների ինտենսիվացմանը՝ տեղեկատվական ասիմետրիայի, կոնտրագենտների օպորտունիստական վարքագծի և անորոշության բարձր աստիճանի պայմաններում:

Գործարքային հատվածի տակ նեղ իմաստով հասկացվում են բացառապես այն ձյուղերը, որոնց սուբյեկտներն իրականացնում են այնպիսի գործունեություն, որը թույլ է տալիս օպտիմալացնել և ամրագրել տնտեսվարող ընկերու-

թյունների հիմնական գործունեության արդյունքում ակտիվների նյութական վերափոխումների հետ չկապված սեփականության իրավունքների փոխանցումը: Այլ կերպ ասած, գործարքային հատվածի մեջ նեղ իմաստով ներառվում են բացառապես տրանսակցիոն ձյուղերը, մասնավորապես, ֆինանսական ոլորտի, որոնք իրենց գործունեության ընթացքում չեն իրականացնում իրական ակտիվների տրանսֆորմացիա և գործ ունեն միայն ոչ իրական ակտիվների հետ: Տվյալ դեպքում հաշվի չեն առնվում այն ինստիտուտները, որոնք նպաստում են գործարքային ծախսերի նվազեցմանը՝ մեկ գործարքի հաշվով, ինչպես ամբողջ տնտեսության, այնպես էլ առանձին տնտեսվարող սուբյեկտների մակարդակով, սակայն պետք չէ մոռանալ այն մասին, որ գործարքային ծախսեր և հետևաբար նաև դրանց նվազեցմանն ուղղված համապատասխան ինստիտուտներ առկա են նաև այնպիսի ձյուղերում, որոնց հիմնական գործունեությունը տրանսֆորմացիոն բնույթ ունի: Ավելին, պետական մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների գործունեությունն ի վիճակի է էապես նպաստել տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության պայմանները բարելավելու՝ բարեփոխելով տեղեկավարության որոնման կիրառվող մեխանիզմները, պայմանագրերի կնքումը, սեփականության իրավունքների պաշտպանությունը և այլն:

Ներկայումս Հայաստանի տնտեսության համար կարևորագույն խնդիր է դարձել գործարար միջավայրի բարելավումը և շուկայական մրցակցության խթանումը: Այս առումով՝ կարևոր

հիմնախնդիր է հանդիսանում տնտեսության մեջ գործարքային ծախսերի ճշգրիտ գնահատումը և անարդյունավետ ծախսերի նվազեցումը:

Տնտեսական գործընթացների բարդությունը, դրանց հակասականությունը և ոչ միանշանակությունը անցումային տնտեսությունում չափազանց դժվարացնում են տնտեսական քաղաքականության ուղղությունների ընտրությունը: Ժամանակակից տնտեսությունն իրենից ներկայացնում է միմյանց հակասող հարաբերությունների խմբերի համադրություն. շուկայական տնտեսական հարաբերություններ՝ տնտեսության նպատակաուղղված կարգավորում, ակտիվ ձեռնարկատիրություն, որը միտված է կապիտալի և դրա շահութաբերության աճին, սոցիալական ուղղվածության զարգացման անհրաժեշտություն, տնտեսության գլոբալացման միտումներ և ազգային արտադրության պաշտպանություն: Առկա են նաև սուր հակասություններ շուկայական վերափոխումների և ձևավորված ազգային ավանդույթների միջև: Ավելին, Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդի փուլը բնորոշվում է շուկայական հարաբերությունների ինստիտուցիոնալ հիմքերի ոչ ամբողջական ավարտվածությամբ: Տնտեսվարող կազմակերպությունները տնտեսության մեջ գործում են պայմանագրային հարաբերությունների ինստիտուտների ոչ լիարժեք զարգացվածության պայմաններում: Տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը առաջ է բերել արտադրական և իրացման ռազմավարությունների վերանայման անհրաժեշտություն, ինչն էլ, իր հերթին պահանջում է սեփականության և պայմանագրային իրավունքների պաշտպանության հստակ մեխանիզմների ձևավորում՝ այդ նոր ռազմավարությունների համատեքստում:

ՀՀ տնտեսության մակրոմակադակում գործարքային ծախսերի գնահատման համար կհիմնվենք ամերիկյան

տնտեսագետներ Զ.Ուոլլիսի և Դ.Նորտի կողմից առաջարկված մոտեցմանը, ըստ որի՝ վերջիններս գնահատել են գործարքային ծախսերը ամերիկյան տնտեսության մասնավոր և պետական հատվածներում:

Ըստ այդ մոտեցման՝ տնտեսության մասնավոր հատվածում գործարքային ձյուղերին են դասվում՝

- մեծածախ և մանրածախ առևտուր, ավտոմեքենաների և մոտոցիկլետների նորոգում.
- ֆինանսական և ապահովագրական գործունեություն.
- անշարժ գույքի հետ կապված գործունեություն.
- վարչարարական և օժանդակ գործունեություն:

Ինչ վերաբերում է պետական հատվածում գործարքային ծախսերին, ապա վերջիններիս կվերագրվեն պետական կառավարման և պաշտպանության, պարտադիր սոցիալական ապահովագրության ծախսերը:

Այսպիսով՝ առաջնորվելով վերը նշված մոտեցմամբ՝ ներկայացնենք ՀՀ տնտեսության մեջ գործարքային ծախսերի գնահատումը մակրոմակարդակում՝ 5 տարիների կտրվածքով՝ 2011–2015 թթ. ժամանակահատվածում: Այդ նպատակով կհաշվարկենք ՀՀ տնտեսության համախառն թողարկման մեջ գործարքային ձյուղերի թողարկման ծավալներն ու դրանց դինամիկան, այնուհետ դրանք կհամեմատենք տնտեսության բազային հատվածի համապատասխան ցուցանիշների հետ:

ՀՀ տնտեսության համախառն թողարկումը 2011–2015 թթ. ունեցել է հետևյալ կառուցվածքը (աղյուսակ 1).

1 Wallis, John J. and North, Douglass C (1986), *Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870–1970*, in *Long-term factors in American Economic Growth*, Stanley Engermann and Robert Gallman (eds.), Chicago: University of Chicago Press, 95–161.

Աղյուսակ 1.

ՀՀ տնտեսության համախառն թողարկման կառուցվածքը՝ 2011–2015թթ.¹, մլն.դ.:

Անվանումը	2011	2012	2013	2014	2015
Բազային հատվածի թողարկում՝ հիմնական գներով	4176128.6	4551575.2	4847774.4	5109539.4	5332796.1
Գործարքային հատվածի թողարկում՝ հիմնական գներով	1309083.9	1608710.8	1715908.1	1851076.2	1907291.1
Համախառն թողարկում՝ հիմնական գներով	5485212.3	5989851.8	6380782.2	6754005.6	7046631.8
Գործարքային հատվածի մասնաբաժինը համախառն թողարկման մեջ՝ %	23.9	26.9	26.9	27.4	27.1

Ինչպես երևում է վերը բերված աղյուսակից՝ գործարքային ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՀ տնտեսության համախառն թողարկման կառուցվածքում վերջին հինգ տարիների ընթացքում կազմել է միջինում 26.4%՝ ունենալով ցածր, բայց միևնույն ժամանակ դրական դինամիկա՝ բացառությամբ 2015 թվականի: Ըստ վերը ներկայացված դասակարգման՝ ՀՀ տնտեսության մեջ գործարքային ճյուղերի թողարկումը 2011–2015թթ. ունեցել է հետևյալ պատկերը (աղյուսակ 2)։

Աղյուսակ 2.

ՀՀ տնտեսության գործարքային հատվածի կառուցվածքը 2011–2015թթ.², մլն. դ.

Ը/Ը	Անվանումը	2011	2012	2013	2014	2015
1	Մեծ. և մանրածախ առևտուր, ավտոմեք. և մոտոցիկլ. նորոգում	671060.7	710833.9	753522.8	789431.7	759919.5
2	Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեություն	190841.4	217056.4	230784.2	257731.3	247628.2
3	Անշարժ գույքի հետ կապված գործունեություն	138422.9	392397.1	411851.8	448872.6	496629.2
4	Վարչարարական և օժանդակ գործունեություն	50802.7	57570.0	53440.6	57609.9	62815.0

1 ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն/ <http://armstat.am/file/doc/99499428.pdf>:

2 ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Ազգային հաշիվների համակարգ–Տարեգիրք 2016– <http://armstat.am/am/?nid=586&year=2016>:

5	Պետական կառավարում և պաշտպանություն, պարտադիր սոց. ապահովագրություն	257956.2	230853.4	266308.7	297430.7	340299.2
6	Ընդամենը գործարքային հատվածի համախառն թողարկում՝ հիմնական գներով	1309083.9	1608710.8	1715908.1	1851076.2	1907291.1
7	ԳՀ միջանկյալ սպառում	399168.5	373762.5	391205.6	421254.6	444160.1
8	ԳՀ ավելացված արժեք	909915.4	1234948.3	1324702.5	1429821.6	1463131.0
9	ԳՀ ավելացված արժեք/ԳՀ հիմնական թողարկում	69.5	76.8	77.2	77.2	76.7

Ինչպես երևում է վերոգրյալից, գործարքային ծախսերի կառուցվածքում դիտարկվող ժամանակահատվածում ամենամեծ տեսակարար կշիռն է ունեցել մեծածախ և մանրածախ առևտրի ոլորտի ծախսերը: 2015 թվականին վերջինիս տեսակարար կշիռը գործարքային հատվածում կազմել է շուրջ 40%: Երկրորդ տեղում անշարժ գույքի հետ կապված գործարքներն են՝ 26%, երրորդ տեղում՝ պետական կառավարման և պաշտպանության, պարտադիր սոց. ապահովագրության գծով ծախսերը՝ 18%: Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեության գծով ծախսերը կազ-

մել են ամբողջ գործարքային ծախսերի 13%-ը, իսկ վարչարարական և օժանդակ գործունեության գծով ծախսերը՝ 3.3%-ը:

Ինչպես երևում է աղյուսակ 2-ից՝ ՀՀ տնտեսության գործարքային հատվածի ավելացված արժեքի ցուցանիշը դրական դինամիկա է ունեցել վերջին 5 տարիների ընթացքում՝ 69.5% տոկոսից հասնելով մինչև 76.7%-ի: Սա խոսում է այդ հատվածի ճյուղերի արդյունավետության մասին: Եթե նույն ցուցանիշը վերլուծենք ամբողջ տնտեսության և դրա բազային հատվածի համար, ապա կտեսնենք հետևյալ պատկերը:

Աղյուսակ 3.

ՀՀ տնտեսության և վերջինիս բազային հատվածի հարաբերական արդյունավետությունը՝ 2011-2015թթ.¹, մլն. դ.:

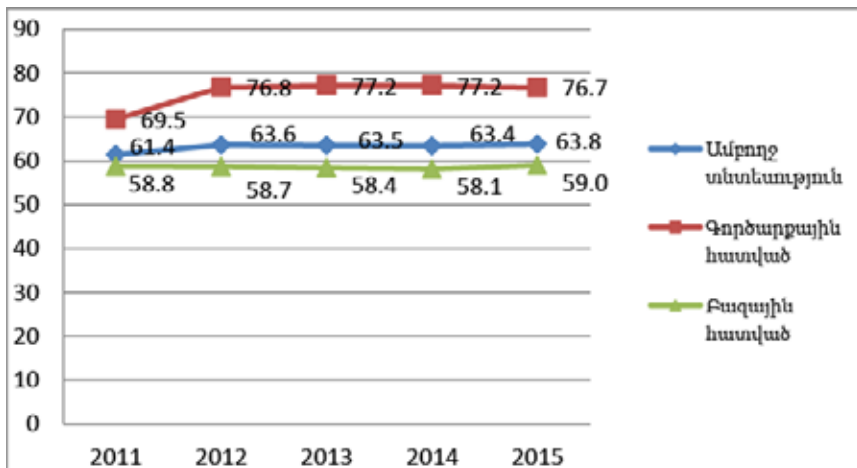
Ը/Ը	Անվանումը	2011	2012	2013	2014	2015
1	Համախառն թողարկում	5 485 212.3	5 989 851.8	6 380 782.2	6 754 005.6	7 046 631.8
2	Տնտեսության ավելացված արժեք	3 365 621.8	3 808 226.2	4 049 210.1	4 282 291.4	4 496 393.0
3	Ավելացված արժեք/համախառն թողարկում	61.4	63.6	63.5	63.4	63.8

1 ՀՀ ԱՎԾ-Ազգային հաշիվների համակարգ-<http://armstat.am/file/doc/99499428.pdf>

4	Բազային հատվածի հիմնական թողարկում	4176128.6	4381141.0	4664874.1	4902929.4	5139340.7
5	Բազային հատվածի միջանկյալ սպառում	1720422.0	1807863.1	1940366.5	2050459.6	2106078.7
6	Բազային հատվածի ավելացված արժեք	2455706.6	2573277.9	2724507.6	2852469.8	3033262.0
7	ԲՀ ավելացված արժեք/ԲՀ հիմնական թողարկում	58.8	58.7	58.4	58.1	59.0

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ տնտեսության բազային հատվածի ավելացված արժեքի տեսակարար կշիռը ավելի ցածր է գործարքային հատվածի համանման ցուցանիշից, ինչպես նաև ցածր է եղել վերջինիս աճի դինամիկան:

Ստորև բերվող գծապատկեր 1-ում ներկայացվում են ՀՀ տնտեսության, վերջինիս գործարքային և բազային հատվածների հարաբերական արդյունավետությունը՝ 2011–2015թթ. ժամանակահատվածում (գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1 Տնտեսության և նրա հատվածների հարաբերական արդյունավետությունը ՀՀ-ում՝ 2011–2015թթ. (%-ով):

Գործարքային հատվածի միջին արդյունավետությունը 2011–2015թթ. կազմել է 75.5%, բազային հատվածինը՝ 58.6%, իսկ սննդղջ տնտեսությանը՝ 63.1%: Այսպիսով՝ դատելով վերը բերված տվյալներից՝ ՀՀ տնտեսության գործարքային հատվածի հարաբերական արդյունավետությունը վերջին հինգ տարիների ավելի բարձ է եղել, քան սննդղջ տն-

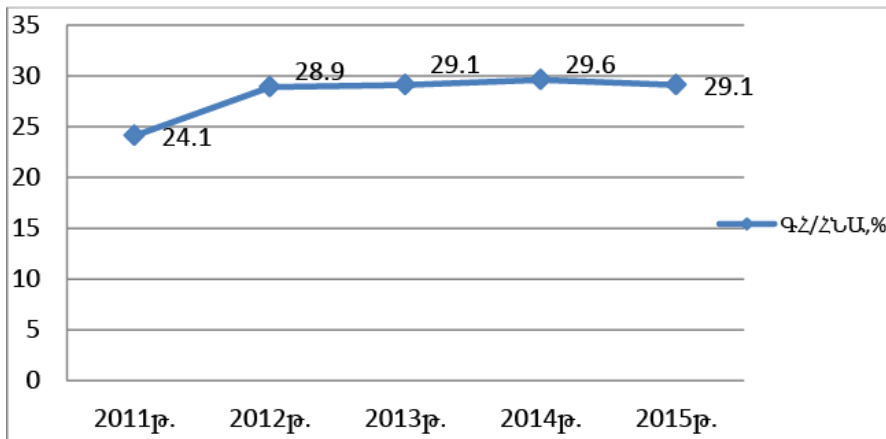
տեսության և դրա բազային հատվածի արդյունավետությունը: Ընդ որում, բազային հատվածի արդյունավետությունը մոտ է ընդհանուր տնտեսության արդյունավետությանը՝ զիջելով վերջինիս ընդամենը 3.5%-ով, իսկ գործարքային հատվածին այն զիջում է շուրջ 17%-ով: Նշենք, որ գործարքային հատվածի միջին արդյունավետությունը նշված տա-

րիներին գերազանցել է տնտեսության միջին արդյունավետությունը՝ 12.4%-ով: Այսպիսով՝ ՀՀ տնտեսության բազային հատվածի ավելացված արժեքի տեսակարար կշիռն ավելի ցածր է գործարքային հատվածի համանման ցուցանիշից, ինչպես նաև ցածր է եղել վերջինիս աճի դինամիկան:

Այսպիսով՝ ՀՀ տնտեսության հարաբերական արդյունավետությունը 2012–2015թթ. գրեթե չի փոխվել՝ մնալով 63% մակարդակի վրա, ինչը կարելի է

ասել նաև բազային հատվածի մասին: Նույն ժամանակահատվածում վերջինս գտնվել է մոտ 58% մակարդակի վրա: Ինչ վերաբերում է գործարքային հատվածին, ապա այստեղ տեսնում ենք էական աճ. վերջին 5 տարվա ընթացքում այն աճել է 7.2%-ով:

Ինչ վերաբերվում է ՀՆԱ կազմում գործարքային ծախսերի մասնաբաժնին, ապա դրա հաշվարկման արդյունքում տեսնում ենք հետևյալ պատկերը.

Գծապարկեր 2 . Գործարքային հատվածի և ՀՆԱ հարաբերակցությունը ՀՀ-ում՝ 2011–2015թթ., (%-ով)¹:

Ինչպես երևում է ներկայացված գծապատկերից, 2011–2015թթ. ժամանակահատվածում գործարքային հատվածի մասնաբաժինը ՀՆԱ կազմում հստակ աճի միտում է ունեցել և 2015թ. դրությամբ այդ աճը կազմել է 5%: Նշված ժամանակահատվածում գործարքային հատվածի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում միջին հաշվով կազմել է 28.2%, ինչը 1.8%-ով գերազանցում է համախառն թողարկման մեջ գործարքային հատվածի տեսակարար կշռի միջին ցուցանիշին:

Անդրադառնալով գործարքային հատվածի առանձին ոլորտների արդյունավետությանը՝ կարող ենք նշել,

որ ամենաբարձր հարաբերական արդյունավետություն են ունեցել անշարժ գույքի հետ կապված գործունեության և ֆինանսական ու ապահովագրական գործունեությունների ոլորտները՝ դիտարկվող ժամանակահատվածում միջինում համապատասխանաբար՝ 86.1% և 79.1%: Ամենացածր արդյունավետությունն է ունեցել պետական կառավարման և պաշտպանության, պարտադիր սոց. ապահովագրության ենթահատվածը՝ միջինում կազմելով 66.3%: Մանրածախ և մեծածախ առևտրի, ավտոմեքենաների ու մոտոցիկլետների նորոգման և վարչարարական ու օժանդակ գործունեության ոլորտների հարաբերական արդյունավետությունը գործակիցները

1 ՀՀ ԱՎԾ–Ազգային հաշիվների համակարգ–<http://armstat.am/file/doc/99499428.pdf>:

միջին ցուցանիշը գտնվում են նույն մակարդակի վրա՝ 72.2%:

Հարկ է նշել, որ թեև գործարքային հատվածն ունեցել է բարձր հարաբերական արդյունավետություն, վերջինս չի նպաստել ՀՀ տնտեսության արդյունավետության բարձրացմանը և կայուն աճին: Այստեղից հետևում է, որ անհրաժեշտ է հստակ քայլեր ձեռնարկել

այդ հատվածում ծախսերի կրճատման ուղղությամբ (օրինակ՝ պետական կառավարման ոլորտում)՝ դրա հաշվին ավելացնելով տնտեսության բազային հատվածի հեռանկարային ճյուղերի ֆինանսավորումը, ինչը մեր հանրապետությունում կապահովի տնտեսության ավելի բարձր արդյունավետություն ու կայուն աճ:

ՊԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Wallis, John J. and North, Douglass C (1986), Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870–1970, in Long-term factors in American Economic Growth, Stanley Engermann and Robert Gallman (eds.), Chicago: University of Chicago Press, 95–161.
2. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Ազգային հաշիվների համակարգ– <http://armstat.am/file/doc/99499428.pdf>
3. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Ազգային հաշիվների համակարգ–Տարեգիրք 2016– <http://armstat.am/am/?nid=586&year=2016>
4. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Տարեգիրք 2014– <http://armstat.am/am/?nid=586&year=2014>

THE STRUCTURE OF TRANSACTION SECTOR AND ITS DYNAMICS IN RA

RADIK VERDYAN

Institute of Economics after M.Kotanyan, NAS, RA, Postgraduate

Currently the most important task for Armenia's economy is the improvement of business environment and the promotion of market competition. In this context it is an important issue on accurate assessment of transaction costs in the economy and the reduction of ineffective costs. The paper estimated the transaction costs in macro level of Armenia's economy and their dynamics, as well as analyzed the efficiency of the economy of its basing and transacting sectors.

СТРУКТУРА И ДИНАМИКА ТРАНСАКЦИОННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ В РА

РАДИК ВЕРДЯН

НАН, РА, Института экономики им. М.Котаняна, аспирант

В настоящее время для экономики Армении наиболее важной задачей является улучшение бизнес-среды и поддержание рыночной конкуренции. В этом контексте важной проблемой является точная оценка транзакционных затрат в экономике и сокращение неэффективных затрат. В данной статье оценены транзакционные расходы на макроэкономическом уровне экономики Армении и их динамика, а также проанализированы эффективность экономики и ее базового и транзакционного сектора.